

Поняття «регіональна історія» у контексті навчання старшокласників історії України: пошук підходів до визначення

Олена ОРЛЮК,

пошукувач лабораторії суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Актуальним питанням трансформації змісту шкільної історичної освіти є визначення в курсі історії України оптимального співвідношення між національною та регіональною історією. Адже сучасний етап розвитку суспільства потребує дослідження національної історії, зокрема і на основі особливостей історичного поступу її регіонів. Особистість виховується в певному, утвореному протягом століть соціокультурному середовищі, тому особливого значення в формуванні у неї почуття національної ідентичності, демократизму й толерантності, поваги до історичного шляху свого та інших народів набуває саме вивчення регіональної історії.

В сучасній Україні це питання висвітлювали Я.Верменич, І.Колесник, Т.Попова та ін. Серед зарубіжних дослідників – Є.Топольські, Г.Матерніцькі, Т.Мареш, С.Маловічко та ін. І хоча в історіографічному просторі наявні декілька визначень поняття «регіональна історія», особливості його змісту в контексті шкільної історичної регіоналістики потребують окремого розгляду.

Метою нашої статті є визначення сутності поняття «регіональна історія» у контексті навчання старшокласників історії України.

Для розуміння означеного поняття необхідно з'ясувати зміст ключового у цьому сенсі поняття «регіон». Проаналізуємо деякі позиції вчених щодо цього. Історик Я.Верменич визначає *регіон* як геокультурне узагальнення і розуміє його як динамічну соціоекосистемну триєдність природного, історичного і сучасного соціального середовища, що має свій природно-ресурсний потенціал, науково-культурну ауру, самосвідомість [3]. Дослідник вказує: значний вплив на регіональний поділ має культурно-етнографічний чинник, що співвідноситься з мовним і конфесійним поділом [там само, с. 42].

Соціокультурний підхід до визначення змісту поняття запропонувала Н.Якса. Вона вважає регіон частиною країни, «що є цілісною соціально-економічною системою зі спільним економічним і духовним життям, загальним історичним минулим, культурною та соціальною своєрідністю, де відбувається соціалізація людини, формування, збереження, трансляція, розвиток (або навіпаки) норм способу життя, природних і культурних багатств. Кожна країна об'єктивно (географічно) і суб'єктивно

(у свідомості її жителів) є сукупністю територій-регіонів, що відрізняються між собою» [15, с. 68].

У методиці навчання історії України поняття «регіон» використовується в різних значеннях. Традиційно в курсі історії України для 10–11-х класів регіонами називають усталені історико-географічні одиниці, а саме: Західна Україна, Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Слобідська Україна і Південна Україна. В межах Правобережної України розташовують історико-географічні землі: Київщина, Волинь, Поділля [11, с. 16].

У підручниках з історії України для 10-го класу використовується регіональний поділ України, характерний для початку ХХ ст.: Західна Україна (Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття), Наддніпрянська Україна (Правобережжя (Волинь, Поділля, Київщина), Лівобережжя, Південна Україна (Бессарабія, Херсонщина, Таврія).

У 20–30-х роках регіональний поділ уже охоплював Західну (нерадянську) Україну і Радянську Україну, а в 40–80-х основою регіонального поділу було виробництво, і регіональний поділ УРСР «прив'язали» до економічного районування. Вважалося, що особливістю окремих економічних районів України є певна виробнича спеціалізація. Її територія за такого підходу поділялася на три економічні райони-регіони: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний, Південний. Для першого з названих регіонів характерні великі запаси мінеральних ресурсів та родючість ґрунтів. Він визначався як найпотужніший індустріальний комплекс. На його території розміщено Донецький кам'яновугільний басейн, Криворізький залізорудний басейн,

Нікопольське, Токмацьке та інші родовища марганцевих і залізних руд. На території Донецько-Придніпровського економічного району містяться великі територіально-виробничі комплекси – Донбас, Придніпров'я та потужні індустріальні центри – Донецьк, Запоріжжя, Кривий Ріг. Для територіальної структури району характерні великі промислові вузли, найбільші з яких – Донецько-Макіївський, Горлівсько-Єнакіївський, Краматорсько-Костянтинівський, Луганський, Харківський, Маріупольський, Стаханово-Комунарський [4, с. 11].

Південно-Західний економічний район – найбільший за площею і населенням – виокремлювався як індустріально-аграрний район з розвиненим машинобудуванням. Його промисловими і культурними центрами вважалися Київ та Львів, які разом з навколишніми містами утворювали потужні промислові вузли й міські агломерації. Можна назвати й такі міста, як Чернігів, Черкаси, Вінниця, Житомир. Південний економічний район характеризувався розвиненим індустріально-аграрним комплексом, зокрема машинобудуванням. Велике значення мали морський транспорт і портове господарство. Значного розвитку досяг лікувально-курортний і туристський комплекс України, де розташовано численні здравниці – на Південному березі Криму, в районі Одеси, Маріуполя, Бердянська та ін. Найбільші міста – Одеса, Миколаїв, Херсон, Сімферополь, Севастополь, Керч, Ялта [там само, с. 12].

Зроблений аналіз показує, що поняття «регіон» у навчальному історичному матеріалі є багатозначним і заповнюється конкретним змістом відповідно до тієї науки, на основі якої воно розглядається. Схожу думку висловив у 1990 р. професор Дортмундського університету Л.Ремхельд, який визначив регіон «супертерміном», що охоплює основоположні ознаки, серед яких: населення, територія, спільність історії, природні умови, характер проблем, що вирішуються тощо [16]. Він зазначав: якщо дослідник вивчає економічні аспекти, то розглядатиме регіон на основі комплексу наявних господарських зв'язків. Якщо вивчаються етнографічні чи культурні проблеми, то регіон розглядається як етнічна територія, об'єднана національними та духовно-культурними зв'язками населення. Комплексне вивчення регіону допускає, на думку вченого, комбінування критеріїв для виокремлення «регіону» [там само].

Отже, у контексті нашого дослідження *терміном «регіон» будемо називати територію в межах українських земель, яка характеризується історико-етнографічною, адміністративно-територіальною, економічною та соціально-культурною єдністю у конкретний період вітчизняної історії.*

Зазначимо, комплекс наукових знань, які характеризують регіон у всіх його проявах, складає регіональну науку – регіоналістику, чи регіонологію. Поняття «регіональна наука», що з'явилося в 50-х роках ХХ ст., сьогодні надзвичайно швидко вкорінюється, а глобалістика і регіоналістика визначаються як два

формати сучасного «налаштування» науки на інституційному та парадигмальному рівнях її розвитку.

Поняття «*регіональна історія*» часто ототожнюється з такими поняттями, як «*історичне краєзнавство*», «*регіональне краєзнавство*», «*місцева історія*», «*провінціологія*», «*локальна історія*», «*територіальна історія*» тощо. Зауважимо, поняття «історичний регіон» вважається похідним від взаємодії різних поглядів на безліч природних, соціальних, політичних та інших факторів [1, с. 9].

Становлення історичної регіоналістики як окремої субдисципліни стало можливим лише за умов неупередженого осмислення різноманітних виявів регіоналізму в найширшому глобальному контексті. Необхідно було навчитися бачити в регіоналізмі не лише сепаратистські загрози, а й потужний резерв саморозвитку територіальних соціумів. З'ясувалося, що без виведення регіоналістики з-під пресу адміністративного та економічного централізму й ідеографічних підходів забезпечити теоретико-методологічний фундамент такого переосмислення неможливо [там само, с. 10]. Це засвідчують і думки деяких фахівців. За твердженням І.Колесник, регіональна історія існує як складова історичної науки і як історична даність [6]. Т.Попова вважає, що регіональна історія є історією не лише окремих регіонів, а й історією відносин зі столицями та іншими регіонами, організацією територіальної структури держави та управління нею [10].

У сучасній науці проблематику регіональної історії вчені досліджують з використанням різноманітних методологічних підходів. Популярним серед них є геокультурний підхід, що орієнтується насамперед на дослідження системотворчих зв'язків, які характеризують відносини культури і простору [6]. Згідно цього підходу, гетерогенність сучасної України зумовлена впливом соціально-історичних, культурно-етнографічних, мовних, конфесійних та інших чинників.

Як зазначає Я.Верменич, найчастіше регіональну історію ототожнюють з історичним краєзнавством, яке, на думку дослідниці, насправді є лише однією з підсистем регіоналістики [2]. У зв'язку з цим нагадаємо, що краєзнавство як спосіб і форма дослідження історії, географії, етнографії, фольклору окремої території (краю) виокремилася в ХІХ ст.

З огляду на ґрунтовні дослідження, здійснені географами, економістами, істориками, фахівцями інших спеціальностей, можна дійти висновку: поняття «край» в історико-краєзнавчому аспекті варто розуміти як певну територію, що підлягає комплексному вивченню. Основними чинниками у визначенні територіальних меж кордонів краю В.Горбик пропонує вважати поєднання фізико-географічного, економічного, політичного, етнічного. Причому найважливіше місце серед них посідає фізико-географічне як одна з найменш рухливих ознак під час характеристик історичного району [4, с. 10].

За твердженням І.Колесник, краєзнавство має суперечливу, амбівалентну природу. «Виникає воно

як аматорський рух серед місцевої аристократії, спрямований на збирання старожитностей та вивчення краю. За радянських часів краєзнавство виконувало функцію історичної науки, що займалася територіальними дослідженнями, було інтелектуальним заміником загальної концепції української історії. Зараз краєзнавство переживає кризу ідентичності (яким методом воно, як наука, оперує?). З іншого боку, як культурно-громадський рух краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості, регіонального патріотизму, є засобом відновлення історичної пам'яті та повернення культурної спадщини» [6, с. 217].

Т.Попова визначає краєзнавство як науку, що вивчає стан конкретних регіональних спільнот і територій та водночас є науково-популяризаторською й просвітницькою роботою з певної тематики [10].

Як зазначають автори Енциклопедії історії України, краєзнавством традиційно називається комплексне дослідження відносно невеликої території: населеного пункту, регіону, етнографічного краю тощо. Таке дослідження можливе з позицій історії, географії, етнографії, філології, економіки, саме тому краєзнавство набуває ознак історичного, географічного, мовного тощо. Водночас усі різновиди краєзнавства взаємозалежні та взаємно доповнюють одне одного [5]. Вивчення краєзнавства у закладах освіти спрямовувалося переважно на формування у дітей патріотизму, національної самосвідомості, усвідомлення причетності до певної регіональної (етнографічної, мовної тощо) спільноти.

У контексті нашого дослідження інтерес викликає насамперед історичне краєзнавство, яке визначається як галузь знання, навчальна дисципліна, навчальний предмет, спрямований на вивчення, популяризацію минулого певної території (краю). Місцеву історію (історичне краєзнавство) сучасні дослідники іноді характеризують також і як соціально орієнтоване знання, що існує паралельно знанню науковому, і при цьому не повинно розглядатися як маргінальне або недолуге. Це інше, ненаукове знання, якого потребує суспільна і масова свідомість [8, с. 50].

У практичній площині історичне краєзнавство опредметнюється вивченням історії населених пунктів, територій, осіб, організацій (підприємств, установ, їх об'єднань), подій, процесів і явищ, пов'язаних з певним краєм. Причому як у співвідношенні з національною та глобальною історією, так і в аспектах особливостей та унікальності подій і процесів певного краю [14, с. 14].

Запозичення нових понять із зарубіжної історіографії (Regional History, Etnografia regional, Etudes regionales та ін.) спричинило використання понять *краєзнавство* і *регіонознавство* як синонімів, а також народження такого своєрідного поняття, як «регіональне краєзнавство». Це поняття охоплює різноманітні за структурою, науковим

рівнем, колом авторів праці, присвячені різним проблемам вивчення регіону-краю [7].

У наш час не припиняється наукова дискусія навколо проблеми співвідношення змісту понять «історична регіоналістика» та «історичне краєзнавство». Ця дискусія вже давно вийшла за межі колишнього вододілу – проблеми науковості та ненауковості методів дослідження. Еволюція в розумінні змісту понять «краєзнавство» і «регіональна історія» простежується вже на рівні соціальної інституціоналізації. Так, в Україні в рамках радянської епохи академічними центрами, що координували історико-краєзнавчі дослідження, були відділ історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії УРСР і проблемна Наукова рада [9, с. 295].

Аналізуючи відмінності між краєзнавством та регіональною історією, вкажемо і на їх певну єдність. Н.Середєва вважає, що регіоналістику і краєзнавство потрібно розглядати як елементи, включені одночасно в дві системи (або як «дві сторони однієї медалі»): «Те, що в контексті розвитку «великої історичної науки» розглядається як регіональне дослідження ... може набути значення краєзнавчого знання, якщо виявиться затребуваним і освоєним в системі знання про той чи інший регіон або місто» [12, с. 50].

Аналіз праць П.Тронька та Я.Верменич дає підстави вважати історичну регіоналістику науковою основою для розвитку історичного краєзнавства, що інтегрує наукові та аматорські дослідження і соціогуманітарну діяльність та спрямоване на виховання національної самосвідомості й патріотизму. При цьому співвідношення історичного краєзнавства та історичної регіоналістики образно представляється у вигляді двох пересічних кіл. Область краєзнавства не збігається з регіоналістикою, вона охоплює всю сферу суспільного та навчального краєзнавства, а область історичної регіоналістики, що виходить за межі краєзнавства, окреслює проблеми історико-економічних досліджень, вироблення критеріїв економічного і політичного районування, розроблення наукових основ регіональної політики [13, с. 54–55].

Багато вчених поділяють думку про те, що пріоритети сучасних історичних досліджень пов'язані з вивченням не загального і типового, а особливого й індивідуального. Саме тому регіональна історія може спричинити прорив у вивченні історії взагалі [там само, с. 50–52]. Дослідження останніх років показали, що краєзнавство розвивається на основі здобутків загальноісторичних праць так само, як факти і знання, здобуті в рамках краєзнавчих досліджень, поповнюють скарбницю «великої науки». Отже, визначене темою нашої статті поняття «регіональна історія» перебуває щодо змісту в межах двох наукових полів – регіоналістики та історії.

Шкільна історична освіта за структурою, будовою і підходами досі перебуває переважно в межах класичної наукової парадигми. Саме тому в навчальних програмах з історії України для 10–11-х

класів після вивчення змістового блоку національно-державної історії передбачено час для ознайомлення з темою «Наш край» відносно того хронологічного проміжку, що вивчається. Програма не уточнює просторові параметри краю (населений пункт, район, область, історичний регіон тощо). Тому зазвичай змістове наповнення уроку за такою темою охоплює комплекс інформації, що характеризує перебіг історичних подій в межах від населеного пункту до області – адміністративно-територіальної одиниці сучасного поділу України. Саме за областю (регіональною в нормативному значенні) ознакою і було написано та видано за останнє десятиріччя посібники в багатьох областях України.

Але дослідження методики навчання регіональної історії в школі потребує чіткого визначення просторових меж «регіональності» відповідно до історичного періоду, що вивчається. На нашу думку, в історико-методичному контексті (у змісті навчального матеріалу шкільного курсу історії України 10–11-х класів) поняття «регіональна історія» має кілька значень:

- для початку ХХ ст. досліджувана регіональна історія для нас – переважно історія українських історико-етнографічних земель у складі двох імперій;
- для радянської доби – це до середини ХХ ст. історія Західної і Радянської України, у другій половині ХХ ст. – історія економічних районів УРСР;
- для періоду 1991–2015 років – це історія адміністративно-територіальних одиниць – областей у поєднанні з історико-етнографічним поділом України.

Тож регіональна історія як комплекс навчальної інформації у середній школі – це складова змісту курсу історії України, що вивчає історію окремої території як цілісного феномена в межах адміністративно-територіального чи історико-етнографічного поділу того чи іншого періоду.

Такий комплекс має охоплювати:

- історію історико-географічних регіонів – Правобережна Україна, Західна Україна, Лівобережна Україна, Слобідська Україна і Південна Україна, а в межах Правобережної України – історико-географічні землі: Київщина, Волинь, Поділля;
- історію територій України в межах інших держав: Західна Україна, Надніпрянська Україна;
- історію економіко-географічних частин України: Донбасу, Кривбасу тощо, сільськогосподарські регіони, промислові регіони.

Отже, важливість регіональної історії в наш час не викликає сумніву. В умовах глобалізації центророзпрямовані, націодержавотворчі тенденції мають супроводжуватися глибоким вивченням регіональних особливостей всіх територій України, вихованням в учнів розуміння важливості історії регіонів, повагою до різноманітності, толерантності. Саме тому в курсі історії України необхідно забезпечити цілісний розгляд історії окремих її територій, зосереджуючи увагу на історичних

особливостях соціальних, економічних, культурних, релігійних та інших процесів на територіях різних регіонів. Національна історія – історія всієї України має поставати перед учнем сукупністю регіональних історій в усій її складності та взаємозв'язках.

Література

1. *Верменич Я.В.* Історична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів / Я.В. Верменич // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. / Гол. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 234 с. – С. 9–38.
2. *Верменич Я.В.* Суб'єктивні межі і об'єктивні можливості історичного краєзнавства: деякі міркування щодо шляхів осмислення місцевої історії / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С. 129–144.
3. *Верменич Я.В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – 516 с.
4. *Горбик В.О.* До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – №1. – С. 3–12.
5. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 2012. – 944 с.
6. *Колесник І.* Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія / І.Колесник // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. / Гол. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. – Вип. 1. – 2007. – №1. – С. 205–220.
7. *Корзун В.П.* Регионоведческое направление в деятельности исторических кафедр провинциальных университетов России / В.П. Корзун, В.Н. Рыженко // Методология региональных исторических исследований. Материалы международного семинара. – СПб., 2000. – С. 36–37.
8. *Маловичко С.* История локуса в классической, неклассической и постнеклассической моделях исторической науки. Статья 2 / С.Маловичко, М.Румянцева // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. / Гол. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 234 с. – С. 39–54.
9. *Попова Т.* Историко-географический процесс в региональном измерении: подходы и понятия / Т.Попова // Историко-географические исследования в Украине: Зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 7. – С. 290–324.
10. *Попова Т.Н.* Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии / Т.Н. Попова // Записки історичного факультету Одес. нац. ун-ту. – Одеса, 2001. – Вип.11. – С. 22–30.
11. *Прокопчук В.С.* Шкільне краєзнавство: навч. посібник / В.С. Прокопчук; наук. ред. П.Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. – 240 с.
12. *Середа Н.В.* Регионалистика и краеведение в контексте развития современной исторической науки / Надежда Владимировна Середа // Методология региональных исторических исследований. Материалы международного семинара. Санкт-Петербург, 19–20 июня 2000. – СПб., 2000. – С. 50–52.

13. *Тронько П.* Историчне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П.Тронько. – К., 2000. – 270 с.
14. *Шмидт С.О.* Краеведение и региональная история в современной России // Методология региональных исторических исследований: Материалы международного семинара, Санкт-Петербург, 19–20 июня 2000 года. – СПб., 2000. – С. 11–15.
15. *Якса Н.В.* Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 568 с.
16. *Roemheld L.* Integral Federalism: Model for Europe – a way toward a personal group society. Historical development, Philosophy, State, Economy, Society. – Frankfurt / M; Bern; N.-Y.; P., Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag Der Wissenschaften, 1990. – 564 p.

Анотації

Олена ОРЛЮК

Поняття «регіональна історія» у контексті навчання старшокласників історії України: пошук підходів до визначення

У статті на основі аналізу історичної і науково-педагогічної літератури уточнюється зміст поняття «регіональна історія» у контексті навчання старшокласників історії України. Оґрунтовується, що регіональна історія як комплекс навчальної інформації у середній школі – це регіонально орієнтована (згідно з прийнятим у межах певного історичного періоду регіонального поділу України) відповідно до навчальних програм і чинних підручників навчальна інформація в масиві курсу історії України.

Ключові слова: регіональна історія, навчання історії України, старшокласники, регіон, зміст поняття.

Елена ОРЛЮК

Понятие «региональная история» в контексте обучения старшекласников истории Украины: поиск подходов к определению

В статье на основе анализа исторической и научно-педагогической литературы уточняется содержание понятия «региональная история» в контексте обучения старшекласников истории Украины. Обосновывается, что региональная история как комплекс учебной информации в средней школе – это регионально ориентированная (согласно принятым в рамках определённого исторического периода регионального деления Украины) учебная информация в массиве курса истории Украины, соответствующая требованиям учебных программ и действующих учебников.

Ключевые слова: региональная история, обучение истории Украины, старшекласники, содержание понятия.

Olena ORLYUK

Concept «regional history» in a context of Ukrainian history teaching: approaches to the definition

In the article, the methodological system of teaching regional history in the course of the Ukrainian history for the high school students was researched. On the basis of analysis of the historical and educational literature the concept of «regional history» in the context of school history teaching was clarified. The article highlights the approaches to teaching regional history in high schools. Today the regional history at school is concluded as a part of the content of the course the history of Ukraine in high school. It is a complex of educational information, which studied the history of particular area as an integral phenomenon within the administrative-territorial or historical-ethnographic division during a given history period.

Keywords: regional history, teaching of the Ukrainian history, high school, regional, content of the concept.

Патріотична екологічна акція в НЕНЦ

6 листопада 2014 року вихованці Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді разом з керівниками творчих учнівських об'єднань провели екологічну акцію, приурочену до 71-ї річниці визволення міста Києва від фашистських загарбників.

Юннатами закладено ландшафтну композицію в регулярному стилі з орнаментом у вигляді герба України. Для цього використано майже 300 вічнозелених рослин, власноруч вирощених ними на навчально-дослідній земельній ділянці.

За інф. офіційного сайту НЕНЦ

